

Фомич М. В., викладач кафедри Академії пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля (м. Черкаси)

ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПОЖЕЖНО-РЯТУВАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЇХНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті аналізуються вимоги освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра та спеціаліста за напрямом підготовки «Пожежна безпека» до випускників ВНЗ МНС України та пропонуються заходи щодо розвитку їхньої професійної компетентності й оптимізації навчально-виховного процесу в цілому.

Ключові слова: освітньо-кваліфікаційна характеристика, уміння, навички, якості, формування, розвиток.

В статье анализируются требования образовательно-квалификационной характеристики бакалавра и специалиста по направлению подготовки «Пожарная безопасность» к выпускникам ВУЗов МЧС Украины и предлагаются меры по развитию их профессиональной компетентности, и оптимизации учебно-воспитательного процесса в целом.

Ключевые слова: образовательно-квалификационная характеристика, умения, навыки, качества, формирование, развитие.

The article analyzes the requirements of education and qualification specifications and specialist degree in the direction of «Fire Safety» to the graduates Emergencies of Ukraine and proposes measures for the development of their professional competence and optimizing the educational process in general.

Key words: education and qualification characteristics, abilities, skills, quality, forming, development.

Постановка проблеми. Основним показником рівня практичної підготовки молодих фахівців є уміння самостійно виконувати в повному обсязі завдання, які покладені на них функційними обов'язками.

Вивчення підсумкових звітів від Головних управлінь МНС України щодо «входження» у посади випускників вищих навчальних закладів Міністерства надзвичайних ситуацій, свідчать про те, що рівень теоретичних знань та практичних навичок молодих спеціалістів, їх здатність до самостійної роботи не повною мірою відповідає вимогам до сучасного фахівця оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (ОРСЦЗ), у випускників, відмічаються недоліки при самостійному виконанні покладених на них службових завдань, а саме:

□ недостатній рівень теоретичної підготовки;

□ недостатньо практичного досвіду роботи з підлеглими, організації індивідуально-виховної та соціально-психологічної роботи з особовим складом;

□ слабкі навички роботи в ролі керівника особового складу караулу під час оперативної роботи та чергування.

Результати наших власних досліджень також свідчать про існування відповідних недоліків у підготовці кадрів для ОРСЦЗ МНС України. Так при порівнянні результатів експериментального дослідження рівнів розвинутості професійно важливих якостей (ПВЯ) досвідчених (фахівці пожежно-

рятувальних підрозділів (ПРП), що мають стаж на займаній посаді начальника караулу не менше 5 років) та молодих фахівців ПРП (фахівці ПРП, що мають стаж на займаній посаді начальника караулу не більше 1 року) нами було встановлено наявність достовірних відмінностей, зокрема, між групами особистих і лідерських якостей особистісного блоку, емоційно-вольових якостями психофізіологічного блоку, і здатності приймати рішення та діяти в екстремальних умовах інтелектуальної групи когнітивного блоку. Так у досвідчених фахівців, у межах особистісної групи виявлено перевагу на $1,3 \pm 0,78$ б. властивості вплив на оточуючих, на $2,0 \pm 0,96$ б. – знання правил організаційної роботи та на $1,9 \pm 1,08$ б. – організаційні здібності; у межах лідерської групи на $1,7 \pm 1,03$ б. – уміння вирішувати проблеми і на $2,2 \pm 1,05$ б. – уміння працювати з групою. В цілому слід зазначити, що якості особистісної та лідерської груп особистісного блоку досвідчених фахівців характеризуються сильним рівнем розвитку, а молодих – середнім. Показник здатності приймати рішення та діяти в екстремальних умовах інтелектуальної групи когнітивного блоку характеризує досвідчених фахівців 2-ю групою придатності, за шкалою психофізіологічного обстеження, ($53,87 \pm 1,83$ ум. од.) на відмінну від 3-ї характерної молодим ($48,14 \pm 6,74$ ум. од.). Аналогічною є ситуація у більшості показників якостей емоційно-вольової групи психофізіологічного блоку, так показник властивості емоційна

стійкість та почуття тривоги, у досвідчених сягає $53,09 \pm 6,42$ ум. од., що дозволяє віднести нам вказаних фахівців, за даною характеристикою, до 2-ї групи придатності, а у молодих лише $48,19 \pm 2,24$ ум. од., що характеризує даних фахівців 3-ю групою придатності. Показник властивості стійкість до впливу стресорів, цієї ж групи психофізіологічного блоку, також характеризує досвідчених фахівців 2-ю групою придатності ($53,09 \pm 6,42$ ум. од.), а молодих – 3-ю ($48,19 \pm 2,24$ ум. од.). Результати дійсні на рівні $p \leq 0,05$.

Все вище зазначене вимагає більш ретельного аналізу змісту професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах, у період їхнього професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо Галузеві стандарти вищої освіти України (ГСВОУ) освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ) бакалавра та спеціаліста за напрямом підготовки «Пожежна безпека», з метою визначення нормативних вимог, які пред'являються випускникам оперативного профілю вищих навчальних закладів МНС України.

За результатами аналізу встановлено, що структура виробничих функцій діяльності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів, реалізація яких забезпечується переліком низки нормативних вимог (умінь та навичок) випускників ВНЗ, представлена в ОКХ такими складовими: організаційна, управлінська, виконавська, технічна [1, 2].

Поряд з цим, майже кожна із вказаних складових не позбавлена недоліків, сутність яких зводиться до формального відображення сукупності умінь та навичок майбутніх фахівців ПРП ОРСЦЗ внаслідок неповно відображення функцій діяльності начальника караулу, як командира пожежно-рятувального підрозділу.

Так, у організаційній складовій структури функцій діяльності майбутнього фахівця ПРП, не відображені функції, які пов'язанні із організацією та несення караульної та внутрішньої служб в пожежно-рятувальній частині під час добового чергування, але здійснення яких обумовлюється Наказом МНС №794 [4], а від так відсутні уміння та навички, що не обхідні для планування, організації та контролю навчальної і господарської роботи, а також організації та несення поштової служби в частині. Також відсутні уміння, що пов'язанні із організацією оперативної роботи фахівців ПРП на місці пожежі, зокрема у таблиці А.1 додатку А ГСВОУ [1], у шифрі виробничої функції

2.05.04 мова йде про оптимальну розстановку сил і засобів на пожежі, а у – 2.05.05 відразу про керівництво діями з гасіння пожеж, проте згідно із Статутом дій у надзвичайних ситуаціях [5], після проведення розстановки сил і засобів необхідно організувати та провести розвідку пожежі, рятування й евакуацію людей та матеріальних цінностей, оперативне розгортання, і лише потім приступати до безпосереднього гасіння пожежі.

Управлінська складова структури виробничих функцій діяльності випускника ВНЗ МНС України також має недоліки, зокрема невідображені функції, які пов'язанні із проведенням соціально-гуманітарної роботи з підлеглим особовим складом караулу, але у свою чергу вимагаються Наказом №177 [3], а від так не відображенні властивості, що необхідні для реалізації цієї роботи, зокрема особистісні та лідерські.

Необхідно додати, що хоча у зазначених документах [1, 2] і передбачається формування деяких особистісних характеристик випускників, проте всі вони спрямовані лише на особистість фахівця ПРП, і не пов'язанні з його управлінсько-лідерською діяльністю як командира.

Отже, відсутність низки важливих функцій діяльності фахівців пожежно-рятувальних підрозділів, які не знайшли своє відображення у ОКХ через уміння та навички, але здійснення яких вимагається як нормативними документами, що регламентують діяльність фахівців зазначеної сфери праці, так і практичною діяльністю, призводить до відсутності сформованості у випускників – молодих фахівців ПРП низки важливих умінь та навичок здійснення практичної роботи, які репрезентуються особистісними, лідерськими та емоційно-вольовими якостями, що у своїй сукупності безпосередньо впливають на успішність виконання професійної діяльності начальника караулу пожежно-рятувального підрозділу як командира.

Слід також відмітити, що більшість виробничих функцій діяльності майбутнього фахівця представлені в ОКХ саме виконавськими завданнями, що полягають у розробці та виконанні типових задач діяльності і в той же час значно менше відображено управлінських завдань, які вимагають наявності значних інтелектуальних та командно-управлінських умінь та навичок діяльності.

Отже, аналіз виявлених недоліків дозволив зробити наступні висновки:

1. Відособленість змісту ГСВОУ від реальної практичної діяльності фахівців ПРП;

Питання психології

2. Орієнтація нормативних документів, які регламентують організацію та здійснення навчального процесу у ВНЗ, на засвоєння випускниками функцій, у більшій мірі пов'язаних із виконавчими діями фахівця ПРП, хоча основними у професійній діяльності начальника караулу є функції, що обумовлюють його управлінську діяльність.

Таким чином, у відповідності до виявлених недоліків у професійній підготовці майбутніх фахівців ПРП та на основі розробленої моделі професійно важливих якостей начальника караулу ПРП, як фахівця та командира [6] нами розроблені методичні рекомендації, що передбачають доповнення сукупності умінь та навичок освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра та спеціаліста за напрямком підготовки «Пожежна безпека» додатковими управлінськими вміннями та навичками здійснення практичної діяльності фахівця пожежно-рятувального підрозділу: приймати управлінські рішення за умов дії стрес-факторів професійного середовища; володіти методиками саморегуляції та самоконтролю; керуватись нормативними документами, організувати й проводити з особовим складом караулу навчальні заняття та індивідуально-виховну роботу в пожежно-рятувальних частинах і оперативну діяльність під час гасіння пожеж; володіти та використовувати на практиці знання з основ управлінсько-лідерської діяльності у пожежно-рятувальних колективах; організувати власну лідерську діяльність як складову колективної. Формування вказаних умінь та навичок пропонується здійснювати

шляхом формування та розвитку емоційно-вольових, особистісних та лідерських якостей випускників, які нададуть можливість:

▮ якісно підготувати випускників до самостійної професійної діяльності;

▮ прискорити адаптаційний період молодих фахівців;

▮ сформувати нормативний набір професійних якостей фахівця ПРП.

Розроблені рекомендації ґрунтуються на принципах нерозривності теоретичної підготовки з майбутньою практичною діяльністю випускників; єдності виконавських і управлінських функцій діяльності фахівців ПРП; формування та розвитку професійних якостей.

Реалізація заходів спрямованих на включення додаткових якостей у навчально-виховний процес ВНЗ МНС України, через доповнену сукупність умінь та навичок ОКХ, здійснюється шляхом корегування навчальних планів та програм з наступних дисциплін: «Психологія діяльності в особливих умовах», «Інженерна психологія», «Психологічне забезпечення професійної діяльності МНС», «Соціальна психологія», «Пожежно-рятувальна підготовка», «Підготовка газодимозахисника». Корегування зводиться до збільшення кількості академічних годин з вивчення окремих навчальних тем та доповнення тематичних планів зазначених дисциплін додатковими темами, як для аудиторного так і самостійного вивчення.

Рекомендовані цілі занять та заходи щодо їхньої реалізації у межах вивчення вказаних дисциплін представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Цілі та заходи їхньої реалізації щодо формування та розвитку ПВЯ

Цілі	Заходи	Навчальні дисципліни
Сформувати та розвинути емоційно-вольові якості фахівця ПРП	Відпрацювання вправ-завдань на полігоні психологічної підготовки і у теплотимокамері; навчання методам аутогенного тренування; розробка алгоритмів оперативної діяльності.	«Пожежно-рятувальна підготовка»; «Підготовка газодимозахисника»; «Психологічне забезпечення професійної діяльності МНС».
Сформувати та розвинути особистісні якості фахівця ПРП	Формування системи знань про управлінську діяльність фахівця ПРП; аналіз ситуацій професійної діяльності; аналіз документів.	«Психологія діяльності в особливих умовах»; «Інженерна психологія»; «Соціальна психологія».
Сформувати та розвинути лідерські якості фахівця ПРП	Розвиток лідерського світогляду; моделювання ситуацій професійно-лідерської діяльності.	«Психологія діяльності в особливих умовах»; «Інженерна психологія»; «Соціальна психологія».

Заходи, що пов'язані із виконанням вправ-завдань на полігоні психологічної підготовки і у теплотимокамері спрямовані на розвиток стресостійкості, емоційної стійкості, здатності приймати управлінські

рішення за умов дії стрес-факторів професійного середовища пожежних.

Навчання методам аутогенного тренування спрямоване на оволодіння навичками саморегуляції і самоконтролю в

нестандартних і надзвичайних ситуаціях професійної діяльності.

Розробка алгоритмів оперативної діяльності, орієнтована на допомогу молодим фахівцям ПРП при розробці та прийнятті рішень по веденню оперативних дій з гасіння пожеж.

Формування системи знань про управлінську діяльність фахівця ПРП допоможе випускникам зрозуміти сутність цього виду діяльності і методи її використання на практиці.

Аналіз ситуацій професійної діяльності спрямований на адекватне сприйняття майбутніми фахівцями своїх управлінських функцій та оволодіння навичками їхньої ефективної реалізації.

Аналіз документів націлений на формування компетентності випускників у питаннях керівництва діяльністю підлеглих та проведення з ними навчальної, соціально-гуманітарної та оперативної роботи.

Розвиток лідерського світогляду, орієнтовано на формування уявлень у майбутніх фахівців про себе як лідерів та лідерську діяльність у колективах пожежно-рятувальних підрозділів.

Моделювання ситуацій професійно-лідерської діяльності, допоможе майбутнім фахівцям набути досвіду та практичних навичок здійснення лідерської діяльності.

Ефективність запропонованих заходів підтверджена експериментальним дослідженням, у ході якого було встановлено позитивну динаміку змін у

експериментальній групі молодих фахівців при співставленні із аналогічними результатами контрольної групи та молоді групи в цілому, до використання запропонованих заходів (рис. 1, 2), які були реалізовані у вигляді занять тренінгової програми [7] із фахівцями експериментальної групи. Зокрема було констатовано достовірне зростання показників якостей особистісної та лідерської груп особистісного блоку, із середнього до сильного рівнів: уміння вирішувати проблеми ($15,00 \pm 1,23$ б.), вплив на оточуючих ($15,20 \pm 1,78$ б.), знання правил організаційної роботи ($15,10 \pm 1,14$ б.), уміння працювати з групою ($15,00 \pm 0,71$ б.) також збільшився відсоток респондентів із показником сильного рівня розвитку організаційних здібностей з 17,1% до 43,9% що обумовив показник у $14,80 \pm 1,15$ б.; значуще збільшення показника властивості здатність приймати рішення та діяти в екстремальних умовах інтелектуальної групи когнітивного блоку, який після тренінгових занять програми характеризує їх 2-ю еталонною групою придатності і становить $52,79 \pm 1,79$ ум. од. та статистично достовірне збільшення значень характеристик емоційна стійкість та почуття тривоги ($52,68 \pm 1,82$ ум. од. – 2-а група придатності), а також стійкість до впливу стресорів ($52,68 \pm 1,82$ ум. од. – 2-а група придатності), психофізіологічного блоку. Результати є статистично достовірним при $p \leq 0,05$.

Рис. 1 – Динаміка змін експериментальної групи за показниками якостей особистісного блоку (особистісна та лідерська групи).

Питання психології

Рис. 2 – Динаміка змін експериментальної групи за показниками якостей психофізіологічного блоку (емоційно-вольова група) та здатності приймати рішення та діяти в екстремальних умовах когнітивного блоку (інтелектуальна група).

Висновки. Отже, використання у навчально-виховному процесі комплексу запропонованих заходів, спрямованих на формування та розвиток емоційно-вольових, особистісних та лідерських якостей, сприятиме розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців пожежно-рятувальних підрозділів, а доповнення освітньо-кваліфікаційних характеристик бакалавра та спеціаліста за напрямком підготовки «Пожежна безпека» додатковими управлінськими вміннями та навичками здійснення практичної діяльності фахівця пожежно-рятувального підрозділу, зокрема такими: приймати управлінські рішення за умов дії стрес-факторів професійного середовища; володіти методиками саморегуляції та самоконтролю; керуватись нормативними

документами, організувати й проводити з особовим складом караулу навчальні заняття та індивідуально-виховну роботу в пожежно-рятувальних частинах і оперативну діяльність під час гасіння пожеж; володіти та використовувати на практиці знання з основ управлінсько-лідерської діяльності у пожежно-рятувальних колективах; організувати власну лідерську діяльність як складову колективної, оптимізує професійну підготовку фахівців на етапі їхнього професійного становлення у вищому навчальному закладі та значно покращать рівень їхньої підготовленості до ефективного здійснення практичної діяльності начальника караулу як командира пожежно-рятувального підрозділу.

Література

1. ГСВОУ : 2006 Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика бакалавра напряму підготовки 0928 «Пожежна безпека», кваліфікації 3439 «Фахівець з протипожежної безпеки».
2. ГСВОУ : 2007 Галузевий стандарт вищої освіти України. Освітньо-кваліфікаційна характеристика спеціаліста напряму підготовки «Пожежна безпека», кваліфікації 2149.2 «Інженер з пожежно-рятувальних робіт».
3. Настанова щодо організації соціально-гуманітарної роботи з особами рядового і начальницького складу та працівниками органів і підрозділів цивільного захисту : наказ Міністра України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 06.03.2008 р. / МНС України. – К., 2008. – № 177.
4. Тимчасовий порядок організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб МНС України : наказ Міністра України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 31.10.2008 р. / МНС України. – К., 2008. – № 794.
5. Тимчасовий статут дій у надзвичайних ситуаціях. Частина II (Гасіння пожеж. Органи управління, пожежно-рятувальні підрозділи Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту) : наказ Міністра України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 07.02.2008 р. / МНС України. – К., 2008. – № 96.
6. Фомич М.В. Модель професійно важливих якостей начальника караулу пожежно-рятувального підрозділу, як фахівця та командира / М.В. Фомич // Вісник національної Академії оборони України. – 2010. – №3 (16). – С. 214–219.
7. Фомич М.В. Тренінгова програма формування та розвитку професійно важливих якостей фахівців пожежно-рятувальних підрозділів / М.В. Фомич // Вісник національної Академії оборони України. – 2010. – №6 (19). – С. 164–170.